

Методологічні засади аналізу трансформаційних процесів у суспільстві

Досліджуються наукові підходи (культурно–цивілізаційного, соціокомунікативного, культурно–інформаційного), що існують в межах соціокультурної парадигми; підходи, використання яких є перспективним з точки зору аналізу соціальної трансформації взагалі та соціокультурної трансформації українського суспільства зокрема.

Ключові слова: трансформаційний процес, постіндустріальний розвиток, цивілізація, суспільство, соціокультурний, комунікативність, культурний постмодерн, (антропогенна) культура.

Аналіз проблем пов'язаних з розвитком сучасного суспільства у вигляді його загальносоціальної трансформації набуває дедалі більшої актуальності. Українські дослідники цієї проблеми поступово приходять до розуміння того факту, що процес реформування соціально–економічної, соціально–культурної, політичної, та правової систем може затягнутись на десятиліття, як це було в країнах Західної Європи, а потреба в позитивних змінах українським суспільством гостро відчувається вже зараз. При цьому слід розуміти, що замість очікуваної модернізації може відбутись і зворотній процес та притаманні йому неперспективні, а можливо навіть і регресивні зміни в суспільстві, що неминуче потягне загрозу «повернення назад» до панування у тому або іншому вигляді консервативних поглядів, як це було свого часу в США.

В сучасному розумінні в концепцію суспільної трансформації вкладається різноманітний зміст: вона розглядається як «перехідний стан від тоталітарної системи до ринкової економіки», «або процес заміни форми, виду, природи або характеру суспільства»; з одного боку він (процес) може передбачати «перетворення сутнісних компонентів соціуму, усіх сторін та сфер суспільного життя», а з іншого цілком можливо, що «трансформація не передбачає вектора змін»[1,с.14]. До того ж слід враховувати, що ці зміни можуть носити як прогресивний, так і регресивний характер.

В вітчизняній науковій думці, ще на початку демократичних перетворень в Україні, зміни розглядалися лише в аспекті загальної, тобто «системної трансформації українського суспільства»[2]. Лише згодом в колі наукових інтересів вчених почав з'являтися і «світоглядний вектор» суспільної трансформації, який прив'язується до «соціокультурних прак-

тик українського буття»[3,с.156]. Але в контексті суспільної трансформації подібні «соціокультурні практики» розуміються як такі, що вимагають «знань про вихідні форми і про риси та властивості нової форми», як перехід від «традиційного» суспільства, що має свої «зразки мотивацій, механізм людської поведінки і соціокультурних типів» до «раціоналістичних суспільств із відносинами, що спираються на раціональні критерії ефективності»[1,с.14–33].

Метою цієї статті є розгляд проблеми суспільної трансформації в контексті соціокультурних змін суспільства, які, на нашу думку, більш адекватно відбиває соціокультурна парадигма.

Виходячи із зазначеної мети, автор поставив завдання, по–перше, показати, можливості та особливості низки наукових підходів, що існують в межах соціокультурної парадигми, підходів, використання яких є перспективним з точки зору аналізу соціальної трансформації взагалі і соціокультурної трансформації українського суспільства зокрема; по–друге, наприкінці статті визначити низку найбільш типових понять соціокультурних підходів, які за змістом співпадають з більш вузькими, спеціалізованими поняттями, що використовує політична наука (скажімо для аналізу соціокультурного виміру політичного процесу).

Насамперед слід констатувати, що методологічним підґрунтям нижче наведених підходів безумовно є соціальна філософія[4].

Культурно–цивілізаційний підхід. В межах цього підходу вважається, що за сучасних умов трансформаційний процес це такий процес, у ході якого на цивілізаційній основі виникає інформаційне суспільство як результат закономірного культурно–історичного руху соціуму вперед[5,с.13–31]. Цей процес вимагає і певної періодизації. За якою виявляється, що визначальними в цивілізаційному розвитку є не стільки техніко–економічні та індустріально–технологічні фактори, скільки світоглядні культурно–історичні, антропогенні та соціокультурні чинники. Так, будь–який історичний тип доіндустріального та постіндустріального суспільств мав головним результатом свого суспільного розвитку певний товар, перетворюючи в тому числі й інформацію на товарний продукт. Проте, коли на одному з етапів розвитку з'явився новий тип цивілізації, і суспільство вже розпочало перетворювати нетоварний продукт – знання в інтелектуальну цінність, уявлення про таку цивілізацію почали змінюватися. Адже знання не піддається адекватній фінансовій оцінці, не має такого засобу інструментального існування, яким є гроші, а виступає лише базовою цінністю суспільства і суспільного розвитку.

Традиційні історичні типології цивілізацій лише фіксували їх феноменальність практично без урахування стрижневої ролі знання і культури. Наприклад це були регіонально–етнічні, теократичні, стадіальні цивілізації або цивілізації за способом життя і діяльності тощо. Сучасна «періодична типологія» світоглядно «пов'язує» цивілізації з загальними культурно–історичними закономірностями суспільного розвитку. Тим самим він (тобто розвиток) стає вже «цивілізаційним розвитком»[6]. Цей процес закономірно направляє суспільство в русло цивілізаційного розвитку, прив'язуючи його до різних факторів: історичних, культурних, географічних, техніко–економічних, індустріальних, етнічних, теологічних і навіть екологічних[5,с.31]. При цьому світоглядна складова, як видно, випадає. Цивілізаційний розгляд історії на методологічному підґрунті соціальної філософії дозволяє фіксувати досягнутий суспільством рівень,

визначити його «високоінформаційний стан», виявити рівень розвитку суспільства в контексті «інформаційного прогресу», ступінь складності та цілісності суспільства як певної соціальної системи. Більш того, встановити соціокультурний тип системи у разі історичних трансформацій або зафіксувати в якості культурно-історичного феномену і закономірного етапу історії [7, с.31].

На сучасному етапі розвитку науки найчастіше виділяють чотири основні «цивілізаційні періоди» суспільного розвитку в культурно-інформаційному контексті: передцивілізації прадавніх первісних суспільних станів, цивілізації аграрного типу, техногенна цивілізація (капіталізм, індустріальне суспільство), сучасна інформаційна цивілізація, де головною цінністю є людина з інформаційно-ноосферним ставленням до природи, яка може розвинути свою життєдіяльність на соціокультурному підґрунті. В цей період встановлюється культурно-інформаційний тип суспільної системи, в якій досягнення науки і техніки реалізується не заради техногенії, а відповідно до гуманістичних ідеалів. Проте тільки в тій мірі, в якій ці ідеали є доцільними. У процесі ствердження антропогенної цивілізації здійснюється перехід від технотронного «інформаційного виробництва» до суспільного виробництва, в якому відбувається відтворення людини як творчої особистості з високорозвиненим світоглядом. Деякі західні дослідники вважають, що цей «перехід» може відбутися тільки в разі «гуманітарної революції», оскільки існують альтернативні антигуманні підходи цивілізаційного розвитку. Тому в соціокультурному контексті сучасне суспільство все більше турбує таке філософське питання: «Що ж трапилося з сучасністю, коли вона перестала бути нашим спасінням і тепер перетворилася в демона?» [8, с.124]. Дедалі стає очевиднішим, що зі «смертю соціалізму» капіталізм попав, за І.Валлерстайном, у «смертельну небезпеку» і після «тріумфу демократії» (Ф.Фукуяма) наступив «крах лібералізму». За своєю суттю, подібний крах відобразив світоглядне відчуження людини від суспільства, капіталістичної системи, що була побудована за ліберально-ринковою моделлю і яка нині себе вичерпала.

Тому головним в таких умовах є формування на світоглядному рівні такої моделі розвитку, яка б на концептуальному рівні вирішувала внутрішні протиріччя сучасного техноінформаційного суспільства, а, на рівні політичної практики пропонувати адекватна умовам методи управління суспільством.

Соціокомунікативний підхід. «Прихід» у недалекому майбутньому «комунікативного суспільства» пророкувало чимало західних дослідників. Так, у 80–90 роках ХХ століття, коли в найбільш розвинених у технологічному плані суспільствах йшло інтенсивне формування інформаційного базису, поступово відбувалося і становлення комунікативних суспільств, як вважали дослідники, на основі розвитку інформаційного виробництва. Протікання цього процесу вбачалося у такому порядку. Спочатку відбувається накопичення первинного «інформаційного капіталу», а згодом і його перетворення на «інформаційне багатство» у вигляді телекомунікаційних засобів виробництва (концепція Т.Стоун'ера). В процесі перетворення інформаційного капіталу на інформаційне багатство відбувається трансформація інформаційного суспільства на «телекомунікаційний світ», а потім – на «телематичне суспільство» (концепція Дж.Мартіна). Це суспільство, зрощуючись із державно-біюкратичною мегамашиною, поступово перетворюється на «симбіотичну корпорацію»

або «соціокомунікативний світ», що постає як якісно нова «система тотального контролю» (концепція Л.Мамфорда). Процес техногенного переплавлення світоглядних засад, духовних і соціальних сил людини у нову суспільно-політичну систему завершується створенням «програмованого суспільства», яке має вигляд всезагальної контрольованої комунікації (концепція А.Турена) [9, с.237,335,410,430].

Очевидно, що в таких наукових поглядах має прояв застарілий та типовий для західної соціологічної думки техногенний аспект проблеми без її філософсько-методологічного осмислення і світоглядного вираження. Фундаментальна світоглядна помилка техногенного підходу в осмисленні таких складних феноменів, як «інформаційна культура», «комунікативність суспільства», полягає в тому, що подібні феномени необхідно розглядати на соціодуховному підґрунті. Згодом таку думку починають відстоювати дедалі більше західних і вітчизняних дослідників. Загалом стверджується концепція, що в просторі суспільного спілкування формується особливий інформаційний і комунікативний світогляд, який і породжує громадянські комунікації «відкритого суспільства», спрямовує людей до громадянської самоорганізації у формі культурно-інформаційних соціокомунікативних відносин громадянської взаємодії.

У результаті функціонування в суспільстві подібного світогляду і відповідних суспільних відносин виникає, за К.–О.Апелем, такий феномен як «комунікативна спільнота». Вона якісно більш вищого рівня, ніж звичайне громадянське суспільство. Це новий рівень порозуміння громадян, який, за С.Франком, йде від «трансцендентальної людини» та її «самотрансценденції» [10, с.54]. Створюються особливі соціально-трансцендентальні інтерсуб'єктивні відносини, в яких світоглядно кристалізується, за Г.–Г.Гадамером, «герменевтичний» досвід порозуміння людей. Він маніфестує себе з силою «соціального логосу» і створює свою особливу «герменевтичну онтологію» інформаційно-комунікативного буття людей [11, с.335,375,405]. Прості соціальні доміанти суспільної поведінки (ситуативні, функціональні, стратифікаційні, аксіологічні) трансформуються у складні системні світоглядні утворення, що приводять до формування інформаційно-комунікативних систем із різними рівнями комунікативного прояву («рівні комунікації»). Тобто суспільні «соціальні системи» в новій інформаційно-комунікативній якості починають функціонувати як «соціокомунікативні системи» з якісно новим духовно-світоглядним наповненням, «одинамиками значення», соціальною лінгвістикою, семіотикою та «семіотичною комуляцією» [12, с.39–71].

Можливо, це й дало привід К.–О.Апелю звести всі «комунікативні проблеми» до «трансцендентальної семіотики», що світоглядно поєднувала феноменологію, екзистенціалізм і герменевтику в єдиний теоретико-пізнавальний континуум філософської істини. Коли К.–О.Апель задався питанням, чи можливо побудувати теоретичні рамки, які б дозволили зберегти без викривлень емпіричний трансцендентальний вимір феноменологічної очевидності, він чекав відповідь лише від «трансцендентальної семіотики», тобто зробив акцент на світоглядних знаково-смыслових істинах комунікації. Вони є «комунікативними істинями», що можуть бути і мовою науки («науковою істиною»), і мовою суспільного спілкування, і засобом комунікації людей, об'єднаних єдиним комунікативним світоглядом. Подібні комунікативні істини проявляються в необхідності переходу

до нової суспільної етики відкритого суспільства, такого, що знаходиться в безперервній, перманентній суспільній комунікації.

Для подібного перманентно спілкуючогося суспільства з «безперервними комунікаціями», що роблять його «відкритим» громадянським суспільством, на думку К.–О.Апеля, характерна особлива «етична відповідність», «універсалістська макроетика» глобального світоглядного рівня [13, с.42–44].

Як що підтримати тон заданий розглядом попереднього підходу, з точки зору його прикладного використання для аналізу українських реалій, то можна звернути увагу на те, що вся попередня історія розвитку українського суспільства, враховуючи його високу духовність недалекого минулого, дає змогу сподіватися на те, що цей культурний потенціал можливо активувати на сучасному етапі процесу громадянського становлення, перетворивши країну на «відкрити» комунікативну спільноту, що існує в межах відповідної передової соціокомунікативної системи.

Культурно–інформаційний підхід до аналізу суспільних трансформацій зараз тільки розробляється. Він базується на поглядах «культурного постмодерну» та припускає відслідковування соціокультурних перетворень інформації в ході постмодернізаційних процесів у сучасному суспільстві [14, с.19]. У разі подібної «культурної постмодернізації» формується якісно нова культурно–інформаційна суспільна система, що є «посткапіталістичною» [15]. Подібна система за своєю природою є гуманологічною суспільною системою, що базується на антропогенній культурі «багатосутнісної людини» [16, с.351–356]. Людина в ній є головною суспільною цінністю і «живим» буттям культури. Її «першосутність» – духовність і духовні сили, а найважливіший людський і суспільний ресурс – це інтелектуальний і соціальний капітал, що акумулюється через капіталізацію інформації, інформаційної культури і людського знання. В цьому випадку індустріальні і культурогенні процеси можуть синхронізуватися та збігатися. За таким підходом «теорію постіндустріального суспільства вірніше буде представити однією з... доктрин, що виражає постмодерністський світогляд» [14, с.14]. У цьому ж напрямі йде і розвиток пострадянських суспільств. Демократичні перетворення в них ведуть до постіндустріального розвитку і постмодерну, але не у бік традиційного капіталізму ліберально–ринкової економіки, а «постекономіки» на основі акумуляції людських ресурсів, інформаційного і соціального капіталу, становлення культурно–інформаційної суспільної системи на громадянсько–демократичному підґрунті, саморегулюванні і самоврядуванні. Але щоб подібне відбулося, необхідна світоглядна ідентифікація духовно–інтелектуального потенціалу суспільства з його культурно–інформаційним потенціалом, відмова від ринкових ілюзій ліберальної економіки. Тобто демократичні перетворення слід розглядати в спектрі інформаційної культури, культурно–інформаційного розвитку суспільства в прямому співвідношенні демократії і культури суспільної інформатизації. Остання постає у вигляді «еволуції уявлень про процеси самоорганізації» суспільства на основі інформатизації [17, с.113,178]. Тут дійсно має прояв певна закономірність: якщо є достатні культурно–інформаційні підстави розвитку суспільства, то необхідно встановлювати і світоглядні культурно–інформаційні підстави для громадської демократії. Однак реальність є такою, що навіть у найбільш розвинених суспільних

системах проблеми постійної інформатизації суспільства звужуються до явища так званого тимчасового державно–політичного впливу.

Розуміння постіндустріальних процесів в аспекті технологічного детермінізму, а зараз – «інформаційного детермінізму», понижує бачення суспільної перспективи до рівня «технологічної революції» чи «техноінформаційної революції» в суспільстві, за якої не проглядаються інтелектуально–гуманістичні трансформації.

Вищерозглянуті соціокультурні підходи, стверджують, перш за все, необхідність корінної світоглядної трансформації суспільства, перебудови всієї системи відносин у напрямку розвитку духовно–ціннісних засад гуманізованого соціуму. Це є однією з актуальних проблем сучасної розбудови української держави, тому що у гонитві за створенням сучасного технічно розвиненого суспільства, інтегрованого у навколишній світ, ми поступово втрачаємо наші минулі надбання – самобутню культуру, міжособистісні стосунки і т.і.

Постійна апеляція в рамках підходів до таких понять як «людина», «культура», «інформація», «трансформація», робить цілком можливим використовувати ці підходи для аналізу більш вузької політичної царини, де в широкому вжитку є терміни «людина, як суб'єкт політики», «актор»; «культура», як актуалізована, тобто широко використовувана суб'єктом політики складова політичної свідомості, систематизована низка політичних цінностей, норм, традицій, звичаїв, тощо, які тим або іншим чином регулюють політичну поведінку суб'єкта і складають поняття «політична культура»; «трансформація» – процесуальна складова, як загальносоціального, так і вузько змістовного – політичного буття, «політичного життя», як «політичний процес».

Безумовно, що ці поняття не є цілком конгруентними, а утотоження можливо носять вульгаризований характер. Але, на нашу думку, цілком можливо, відштовхуючись від вітчизняних реалій сьогодення, звертаючи увагу на типове для всієї попередньої історії розвитку українського суспільства високу духовність, запропонувати використання згаданих соціокультурних підходів не в широкому, філософському, а більш вузькому, тобто прикладному (політологічному) використанні для аналізу соціокультурного виміру сучасного українського політичного процесу. Тобто незважаючи на те, що методологічним підґрунтям нижче наведених підходів безумовно є соціальна філософія, це ні як не перешкоджає їх широкому використанню в межах політичної царини знань.

Список використаних джерел

1. Катаєв С.Л. Сучасне українське суспільство. – К: Центр навч. літ–ри, 2006. – 200 с.
2. Ручка А. Особенности системной трансформации современного украинского общества // Современное общество. – 1994. – № 4. – С.13–31.
3. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М.В. Попович та ін. – К.: Український центр духовної культури, 2005. – 328 с.
4. Капіца В.Ф. Соціокультурні трансформації інформаційного суспільства. – Кривий Ріг: Мінерал, 2007. – 293 с.
5. Павленко Ю. Итоги цивилизационного развития человечества // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 4. – С.13–31.
6. Доктрина інформаціологічного розвитку людства у ХХІ столітті. – Луганськ: Копицентр, 2001. – 51 с.

7. Глинський Б.А. Философские и социальные проблемы информатики. – М.: Наука, 1990. – 110 с.
8. Валлерстайн И. После либерализма. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 253 с.
9. Новая индустриальная волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – 452 с.
10. Франк С.Л. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
11. Гадамер Г.-Г. Истина и метод // Соч.: В 2 т. – К.: Юніверс, 2000. – Т. 1. – 464 с.
12. Конечная В.П. Социология коммуникаций. – М.: Междунар. унив-т бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
13. Apel K.-O. Die Situations des Menschen als ethisches Problem. – Тüb., 1978. – 304 с.
14. Емелин В. Постиндустриальное общество и культурный постмодерн // Вопросы философии. – 1998. – № 1. – С.12–19.
15. Капица В.Ф., Цигуль О.В. Философско-методологические основания развития культурно-информационной общественной системы. – Кривой Рог: Минерал, 2006. – 315 с.
16. Табачковский В. Полісвітнісне Номо. – К.: Параплан, 2005. – 432 с.
17. Авдеев Р. Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.

Веденеев В.А. Методологические основы анализа трансформационных процессов в обществе

Исследуются научные подходы (культурно-цивилизационного, социокоммуникативного, культурно-информационного), принадлежащих к социокультурной парадигме; подходы, использование которых является перспективным с точки зрения анализа социальной трансформации вообще и социокультурной трансформации украинского общества в частности.

Ключевые слова: трансформационный процесс, постиндустриальное развитие, цивилизация, общество, социокультурный, коммуникативность, культурный постмодерн, (антропогенная) культура.

Vedeneev, V.O. Methodological basis to analyze transformation processes in the society

Investigation of the scientific approaches (cultural and civilizational, sociocommunicatory, cultural and informational) which belong to the social and cultural paradigm; other approaches which have good prospects from the point of view of analysis of the social transformation in general and sociocultural transformation of the Ukrainian society in particular.

Key words: transformation process, postindustrialization development, civilization, society, sociocultural, communicatory, cultural postmodern, (anthropogenic) culture.

УДК 32.019.51:[070+654.19]

Пашина Н.П.

Засоби масової комунікації як інструмент моделювання політичної ідентичності соціальних суб'єктів

Досліджуються теоретичні підходи до визначення засобів масової комунікації як інструмента моделювання політичної ідентичності соціальних суб'єктів, роль ЗМК в управлінні масовою політичною свідомістю і поведінкою.

Ключові слова: політична ідентичність, політична ідентифікація, засоби масової комунікації, засоби масової інформації, політична свідомість, політична поведінка, громадська думка.

Дослідження ідентичності в сучасному суспільстві є відносно новим феноменом, активне вивчення якого почалося з другої половини вісімдесятих років ХХ століття. За цей період розуміння цього явища просунулося досить значно – від вивчення психологічних аспектів даної проблеми до усвідомлення її політичної ролі в сучасному світі. Підвищена увага до проблеми ідентичності пов'язана з впливом глобальних змін політичних засобів і механізмів, які забезпечують взаємодію людей у суспільстві. Свою роль у підвищенні інтересу українських дослідників до проблеми відіграла значна зміна ролі і характеру політичних інститутів, трансформація політичних ідеологій і зміна партійних, релігійних установок, актуалізація етнічного компонента самосвідомості громадян України, вплив політичної ідентифікації виборців на формування електоральної поведінки.

Існують різні трактування терміна «політична ідентичність», наприклад в політологічному довіднику українські науковці В.М. Піча та Н.М.Хома пишуть: «під ідентичністю розуміється почуття належності особи до певної групи, згода з певними політичними цінностями, вираз симпатії до певної партії, лідера, надання їм підтримки» [1,с.46], а в політологічному аналізі російських дослідників під редакцією Е.Ю. Мелешкіної – «політична ідентичність – отожднення суб'єктом політичного процесу себе з певною визначеною політичною позицією, що визнається іншими суб'єктами політичних відносин» [2,с.143].

Незважаючи на те що соціально-демографічні чинники та інші характеристики мають величезний вплив на політичні переваги, вплив цей опосередкований місцем індивіда в соціальній структурі. Як наслідок, політичні погляди індивіда багато в чому визначаються його можливістю доступу до політичної інформації. Сучасні технічні засоби комунікації, передаючи невідомі раніше обсяги інформації мільйонам людей, істотно впливають на сфери їхньої діяльності, побут, дозвілля, політичне життя, диктують їм зразки поведінки, відбивають і формують громадську думку.